

A magyar paradoxon – töprengések hosszú távú dilemmákról

Negyedszázaddal a rendszerváltozás után és bő évtizeddel az uniós csatlakozást követően Magyarország helyzetét sajátos kettősség jellemzi, amit lényegében minden elemzés és felmérés kimutat. Egyfelől: a kormányzati célkitűzések – a 2008-as válságot megelőző három évtizedtől eltérően – rendre teljesülnek. Igaz ez a mennyiségi előirányzatokra – mindenekelőtt a 3 százalék alatti államháztartási hiányra – éppen úgy, mint a szélesebb, nem is mindig kimondott, de a döntésekből kirajzolódó súlypontokra. Gondolhatunk itt a „centrális erőter” megerősödésére (a kormányképes alternatíva tartós hiányára), az „új, nemzeti középosztály” – konkrétan a hatalomtól függő vállalkozói réteg – megerősítésére, az IMF kiakolbóltására, az EU-val szembeni „szabadságharc” számtalan toposzára, a média és a kultúra államilag elérhető részterületeinek „kézbevétele”. E közben az ország 2009–2016 közt végig kinn maradt a nemzetközi tőkepiacon, rendre fizetési többlettel zárt, a gazdaság 2013-tól kezdve tartósan növekszik, aminek fontos eleme a kiskereskedelmi forgalom, a lakáspiac, a gépkocsi-kereskedelem és a szolgáltatások, valamint az ipar rendszeres bővülése. A kormányzat a maga gazdaságpolitikáját pragmatikusként és aktivistaként értékeli, s az elért eredményeket döntően az általa megtett reformlépéseknek tulajdonítja, amihez hasonló további – újabb területeket átfogó – szerkezeti reformot helyez kilátásba. (Palotai & Virág 2016)¹ A fejlemények kommentálásában előtérbe került a rövid távú – sokszor néhány hónapos – statisztikai adatok gyakran kiragadott és egyoldalúan kedvező értékelése, a hosszabb távú és szélesebb összefüggéseket taglaló adatsorok mellőzése. Utóbbi annál sajnálatosabb, mert Magyarország összteljesítménye – a GDP – 2015-ben 12 300 dollár volt, még mindig messze elmaradt a 2008-as csúcérték 15 600 dollár – mögött,² miközben számos más állam – köztük a velünk együtt az unióba lépettek nagyobb része – lendületes fejlődést mutatott.

A fejlődés – mint a Nobel-díjas Amartya Sen-től tudjuk (Sen 2003) – nem azonos a cement- vagy acéltermelés, netán a kalóriabevitel vagy a pénzügyi vagyon gyarapodásával, hanem komplex folyamat. Ugyanakkor nem ismeretes sem elvileg, sem gyakorlatilag olyan példa vagy modell, ahol e fejlődést az anyagi javak gyarapodása, vagyis a növekedés

¹ Tanulságos, hogy a szűkebben vett kormányzaton belül hasonló elemzések – például a fiskális politika oldaláról – nem ismeretesek, legföljebb kormányközeli elemzők és intézetek eseti megnyilatkozásaira szorítkozhatunk.

² Data/worldbank/org. Letöltve: 2016. 08.31.

► Educatio 2016/4. Csaba László: A magyar paradoxon – töprengések hosszú távú dilemmákról, 496–508. pp.

nélkül el lehetett volna érni. Márpedig Magyarországot nem pusztán a megszorítások vittek zsákutcába. Ezért e zsákutcából nem is lehet egyszerűen rövid távú gazdaságpolitikai lépések révén – például keresletélénkítéssel – kijutni. (Csaba 2011; Mellár 2014) Ha ez a helyzetleírás találó, az önmagában is elég súlyos ítélet. De még inkább azzá válik, ha a kormányzat működési módjává válik az, amit maguk a „gyors döntéseket kellett hozni” fordulattal írnak le. Vagyis: a legtöbb nagy súlyú/hatású kérdés esetében sem az előzetes hatástanulmányok, sem az utókalkuláció nem történik meg. Ekkor pedig hitbéli kérdéssé válik az, ami póre anyagi ügy: megérte-e, s ha igen kinek? És ki fizeti a révészt? Az említettek minden gazdasági elemzés gerincét képezik, nem kerülhetők meg általánosságokra történő utalással, vagy korábbi vezetők hibáinak fölemlegetésével, még ha jogosak is a panaszok. A rövidség kedvéért most a kivonatban említett SWOT következik.

Strengths: erősségek és eredmények

Minden szervezet értékelésében alapvető az az első lépés, amikor saját céljai alapján ítélik meg az eredményt, legyen szó olimpiai sportágról, pénzintézetéről vagy reklámügynökségről. Ezt a közelítést megnehezíti, hogy hagyományos értelemben vett hivatalos kormányzati középtávú gazdasági program sem 2010-ben, sem 2014-ben nem készült – már az EU által kötelezően előírt konvergenciaprogramon túlmutatóan. Utóbbi azonban az operatív gazdaságpolitikát alakító pontoktól szervezetenként is elkülönülve készül, a kétféle dokumentum közt kölcsönös megfeleltetés, sőt, átjárás sincs – az ugyancsak uniós kötelezettséget jelentő, voltaképp véleménycserére szűkülő európai szemesztert nem számítva.

A kormányzati előírások és célkitűzések gyors változását – ami voltaképp már 2005 óta állandósult és 2008 óta működési móddá vált – jelentős részben megmagyarázhatja a globális pénzügyi válság, majd a görög összeomlás által felgyorsított és új pályára terelt uniós válságkezelés. A jobbközép kormány vázlatos – sosem publikált – stratégiájában szereplő kínálati oldali reformok átmenetileg nagyobb hiányt eredményeztek volna – ezeket azonban a görög átverések miatt épp hitelességi válságba zuhant uniós vezetés vitára sem tartotta érdemesnek. Épp ezért a gazdaságpolitika valós lépéseit az egész 2010 utáni időszakban szűk mezsgyére terelte a költségvetési fegyelem követelménye.

Miközben az adott évben kimutatott és a véglegesen az Eurostat által jóváhagyott hiány közt rendszeres és jelentős eltérés volt megfigyelhető – a legélesebben 2011-ben – a kormányzat a hiány és az államadósság tekintetében szolidnak mondható teljesítményt mutatott. Igaz, többnyire évközi intézkedésekkel, de mind a deficit, mind az adósság elszállása megakadályozható volt. A 2009.évi 82%-ról 2015 végére 75%-ra csökkent az államadósságnak a GDP-hez viszonyított aránya. Ez kisebb, mint ami a magyar alaptörvényből következne, de sokkal jobb az EU egészének, és különösen – Németország kivételével – a nagy tagállamok teljesítményénél. Az euróövezetben a megfelelő adat 2008-ban 68,5, míg 2015 végén 90,7% volt.³ A magyar gazdaságpolitikát 1973–2009 közt uraló adósságcspada megszűnt.

Talán ennél is fontosabb cél (és eredmény) volt a hatalom központosítása. A 2004–2009 közötti időszakban közhelyszámba ment annak leszögezése, hogy bármit tervez a kormányzat, abból aligha valósul meg valami. A lázas reformretorika a maszatoló gyakorlatban szétfolyt. Vélhetőleg a közvélemény mellett az irányítástechnika szempontjai

³ *Trading Economics* adatbázis. Letöltve 2016.08.25.

is igényeltek egy nem csekély mértékű centralizációt. Mára az elemzők jelentős része egyetért abban, hogy e törekvés talán túl jól sikerült – a közoktatás ismert tapasztalatai a jéghegy csúcsának tekinthetők és semmiképp se egyedi, ágazati természetűek.

A központosított irányítás természetéből adódóan a döntések átláthatósága, fenntarthatósága, számonkérése és más döntésekkel való rendszerszerű összhangja nem tartozott sem a kormányzati célok, sem az eredmények sorába. Ennek további folyamánya az, hogy amit rövid távon eredménynek tekinthettek, az már középtávon gondnak bizonyulhatott. Például a magánnyugdíjpénztárak államosítása, vagy a devizahitelek kiváltása előbb javított, hosszabb távon rontott a nyugdíj-, illetve a bankrendszer fenntarthatósági mutatóin. Konkrétan: hogy e területek önállóan, később is állami intézkedések/közpénzek bevonása nélkül tudják ellátni alapfeladataikat.

Ez a működési mód messze túlnőtt azon, amit a kormányzattal rokonszenvezők az első egy-két évben megfontolatlanságnak és kapkodásnak vélték. Részletes elemzéssel bemutatható (*Sárközy 2014*), hogy a központi beavatkozás messze túlment minden téren az irányítástechnika szempontjain, ha tetszik, a stílus vált a tartalommal. Az nyilván későbbi korok történészeinek és politológusainak a feladata lesz, hogy kiderítsék: mennyi volt ebben az előre eltervelt stratégia, és mennyiben csak „évs közben jön meg az étvágy”, mennyi volt ebben az öncél, és mennyiben tekintették eszköznek a társadalmi szerződés újraszabásához. Átfogó elemzések utalnak arra, hogy a változásnak ideológiai alapozása, szervezeti-intézményi tartalma és működésbeli következmény rendszere egyaránt meghaladja a parlamenti váltógazdálkodásban szokásos mértéket, és egyfajta modellváltás felé mozdult el a vezérelvű, elnöki demokrácia irányába. (*Körössényi 2015*) Ez vélhetőleg implicit cél, de semmiképp se véletlenszerű eredmény volt.

Sok tekintetben a nyugat-európai államok törekvéseit és főképp ideológiáját idéző, de azon messze túlmutató körben és mértékben került sor az állami beavatkozás és az állami tulajdon megerősítésére, pozícióinak rendszerszerű kiépítésére és bebetonozására. Utóbbi tekintetében például Voszka Éva igen alapos és részletes empirikus elemzéssel érvel amellett, hogy ez a fordulat a piacgazdasági rendszeren belüli modellváltással egyenértékű (*Voszka 2015*), és egy államvezérelt változat felé vitte el a korábban sok tekintetben piacbarátnak mondható magyar gyakorlatot.

A megvalósult kormányzati elképzelések közé sorolható a 2010–16 közt létrejött közel 700 ezer munkahely⁴, ami akkor is jelentős, ha ebből közel 200 ezer közmunka és a munkahelyek további mintegy 100 ezres része az állami szektorban keletkezett (vagyis vélhetőleg nem igazán hatékony). Mikor a 2009-es évben az 1 millió munkahely programja megfogalmazódott, az inkább kételkedést váltott ki, most viszont talán az egyetlen – számszerűségében is – teljesülő stratégiai kormányzati cél. Miközben nem lehetnek illúzióink afelől, hogy a közmunkások mekkora részéből lehet vállalkozó, akár hosszú távon is, a tény, hogy kevésbé képzett emberek is munkához jutnak, önmagában értékelendő. Kézenfekvő, hogy az oktatás és a (felnőtt)képzés erősítése e trendet erősíthetné és viszont, hiánya megfordíthatja.

Végül elérte a kormányzat azt, amit ellenzékben követelt: a kamatok és az árszínvonal letörését. Igaz, utóbbihoz kamatfronton az EKB által évek óta alkalmazott negatív kamat/büntetőkamattal, ároldalról pedig a diktált árak csökkentése járult hozzá a legerősebben. Ezt 2014–16-ban a világpiacon olaj- és energiaárak összeomlása és az euróövezet

⁴ KSH via gazdasagportal.hu, 2016. okt. 27., utoljára letöltve: 2016. nov. 28.

defláció közeli állapota is erősítette. De attól még "a tények makacs dolgok". Különösen akkor, ha a növekedés megindulása középtávon sem járt sem az infláció, sem a külső hiány – korábban szokásos, tankönyvszerű – megemelkedésével.

Weaknesses: gyenge pontok, hiányosságok

Mivel ezek egy részéről már szó esett, csak néhány pontban összegzem a lényegét. A magyar gazdaság kettős visszaesést élt át, 2009 után 2012-ben is jelentős visszaesés történt. A növekedés dinamikája forintban nagyobb, mind dollárban, a kivitel lanyha, ekképp a teljesítmény helyreállása jórészt az uniós források beáramlásának volt köszönhető. Új jelenség a több százezer külföldön dolgozó jelentős – GDP 3 százalékpontjára becsült – egyoldalú hazautalása, ami korábban csak a fejlődő államokat jellemezte. A 2014-15-ben csúcsra járt – a GDP 4,5%-ának megfelelő – lehívások 2016-ban nem folytatódtak, részben az EU-val fennálló jelentős és rendszeres viták miatt. Kormányzati körökben régóta szólnak arról, hogy egy kevésbé transzfer-függő fejlesztési modell kialakítása sürgetővé vált (bár ez a növekedési előirányzatokban egyelőre nem jelent meg).

E kérdésnek különös jelentőséget ad az az empirikus elemzésekből következő felismerés (Halmai 2015), mely szerint az EU átlag potenciális növekedése 1% a magyar átlag növekedés 1,5% körül van évtizedes szinten, azaz 2022-23-ig. Elismerve a potenciális növekedés számításának nagyfokú bizonytalanságát, a múltbeli növekedési trendérték is az elmúlt évtizedben ennél nem volt magasabb. Mivel pedig a magyar külkereskedelem ártterelését célzó törekvések – keleti és déli nyitás – érthető okokból eddig nem jártak kimutatható eredménnyel, a környezet lassú növekedése önmagában korlátozza a kis nyitott gazdaságokat, például a miénket is.

A gyengeségek lényegét a mennyiségi és a minőségi szempontok főntebb már említett – rendszeresé váló – ütközéséből vezethetjük le. Miközben – a politikai logika mentén – a kormányzat – elődei nyomdokán – a gyors eredmények bővületében élt, a közvetlenül nem jelentkező kockázatok és mellékhatások elhanyagolása az adott légkörben szinte törvényszerűnek volt mondható.

Ha a növekedési tényezők szerint haladunk, ez könnyen belátható. A magyar gazdaságban mostanra kialakult 20 százalékos meghaladó felhalmozási ráta megfelel a fejlett – OECD – országok átlagának, ugyanakkor 6-8 százalékponttal alacsonyabb, mint a válság előtti évtizedben volt. Vagyis: nem nagyon alacsony, de önmagában bizonyára nem elég a növekedés olyan pályájához, amit a kormányzati tervek föltételeznek. Például egy 4,5-5%-kal növekvő gazdaságban meg lehetne fontolni olimpia rendezését, föltéve, hogy ez az ütem már legalább másfél évtizede fennáll és még egy évtizedre előre vetíthető. Ebben – a valóságtól messze eső – föltételezett esetben a befektetésekkel és a jövővel kapcsolatos derülátás önbeteljesítővé is válhatna.

Valójában azonban a magyar befektetések nagy – és a főntebb tárgyaltak okán egyre nagyobb – része állami célokat követ. Utóbbiak érthetőek, vagy legalábbis követhetőek – ilyen például az energiabiztonság, a sport sok szempont szerint szükséges támogatása –, de bizonyára közös vonásuk, hogy nem a megtérülés szempontjait követik. Ha a labdarúgó mérkőzésekre néhány száz vagy egy-két ezer ember jár, és a vezető csapatok a nemzetközi tornákon hamar kiesnek, akkor bizony nálunk más lesz e terület hozama, mint Spanyolországban vagy Angliában. Ha a befektetés célja társadalompolitikai, akkor nem kétséges, hogy ennek árát végső fokon az adófizetői közösség viseli, miközben

haszna nem gazdasági jellegű (rezsicsökkentés, devizahitelek). A külföldi működő tőke beáramlását és itthon maradását jellemző módon nagyvonalú adókedvezményekkel és stratégiai partnerségi megállapodásokkal lehetett csak biztosítani. Ez bizony alapvetően érinti a befektetések hatékonyságát nemzetgazdasági szinten is, ahogy azt a magyar gazdaság gyengülő versenyképességére vonatkozó – itthoni és külföldi – elemzések rendre kimutatták.⁵

A második termelési tényező a munka. Ebben a tekintetben szoltunk a foglalkoztatás örvendetesen javuló mutatóiról. Ugyanakkor látni kell, hogy a foglalkoztatás csak egyszerű bevezető modellben független változó, valójában a gazdaság- és társadalompolitika egyik eredményváltozója. Esetünkben arról van szó, hogy a foglalkoztatás számos, egyszeri és a növekedést csak közvetve segítő tényezőtől javult. Ha valaki külföldön dolgozik, azzal tudásra és pénzre tesz szert, de csak hazautalásaival növeli a GDP-t (és vélhetőleg hazajön kezelteni magát és idős korára is). A közmunkás erőfeszítései láthatóak, nem „ingyen” kap pénzt, de a segélyezetteket jellemző passzív életformából kevesen lépnek ki. A közigazgatásban foglalkoztatottak hasznos, de nem termelő munkát végeznek. Végül a mikro- és kisvállalkozások általában igen gyenge termelékenységgel működnek és foglalkoztatnak, ezért szükséges kényszer velük szemben az elnéző adópolitika.⁶

Sajátos ellentmondáshoz értünk. Az adott képzettségi és közteherszint mellett a foglalkoztatás további növelése kétségesnek tűnik, mert nincs összhang a kínált és keresett készségek, a kifizethető és az elvárt díjazás között. Mindezért nem meglepő, hogy az ország jelentős – dinamikus – részein már most is hiány van munkavállalókból, és a szomszéd országokba történő átjárás jelentős béryomás mellett is hiányszakmák sorát hozta létre. Ma már nem ritka, hogy azért nem valósul meg egy fejlesztés, mert nincs hozzá munkáskéz.⁷

A klasszikus közgazdaságtanban a föld volt a harmadik tényező, ennek jelentősége azonban mára elenyészett, nem számolhatunk új nagy földterületek bevonásával. Ehelyett viszont fontos szerepet kap a szűkös források hatékony elosztása, vagyis a pénzügyi közvetítés: a bankrendszer és a tőzsde. Közismert és a napi sajtóban is unalomig tárgyalt megállapítás, de megkerülhetetlen: a magyar bankrendszer az elmúlt években rendre veszteséges volt. Ez a folyamat ráerősített arra a globális szabályozásból, és a növekedés borulátóvá vált megítéléséből is adódó folyamatra, amit mérlegalkalmazkodásnak hívunk. Lényege, hogy míg a válság előtt 8, 2018-ra 18% saját tőkét kell biztonsági célokra tartalékolniuk a bankoknak. Ez önmagában erősen csökkenti a kihelyezések – a hitelezés – lehetőségét. Ellenvenhető lenne, hogy a bankok feltőkésítése révén ezt a tulajdonosok megakadályozhatnák, ennek azonban sem a hazai, sem a külföldi bankok esetében nincs semmi jele. A tőzsdéről – lényegre törve – leginkább a Buda-Cash és a Questor bünte-

⁵ Itthon a Corvinus Versenyképességi Kutató Központja és – az évkönyveivel megjelenő – GKI Zrt., nemzetközileg az IMD, a Világgazdasági Fórum és az OECD készít elemzéseket, valamint az EU 2020 programját is e szempontok szerint értékeli a Bizottság. Miközben a számok eltérnek, a trendek egybevágók.

⁶ Különösen a kata (kisadózó vállalkozások tételes adója) olyan nagyvonalú, hogy elvileg sem biztosíthat fedezetet az öregségi és a betegellátás ma ismert valós költségeire, de az eva-ra és a mezőgazdasági kistermelők közterheire is igaz ez.

⁷ A magyar munkaerőpiac állapotáról könyv terjedelmű éves beszámolókat ad ki az MTA KRTK Fazekas Károly főigazgató szerkesztésében, *Munkaerőpiaci tükör* címen, ami angolul és online is hozzáférhető, s ahol részletes ágazati és területi elemzések olvashatók e témában.

tőgyei kapcsán hallunk, és a magyar tőkepiacra már rég nem vezettek be komoly nagy céget. Mindebből következően ez nem lehet a növekedés forrása.

Végül mindig fölmerül a negyedik tényező, az innováció. Minden elmélet egyetért abban, hogy ez a hosszú távú növekedés kulcseleme. Ugyanakkor nálunk a K+F kiadások jó három évtizede 2016-ban lépték túl először a GDP 1%-át⁸, szemben az uniós 3%-os célkitűzéssel. Ezen belül különösen aggasztó, hogy a cégek e csekély összegnek is csak alig harmadát fedezik, holott a vállalatok finanszírozta kutatások szoktak előbb és inkább termőre fordulni, míg az állam szerepe az alapkutatás – például az irodalom és a matematika – fenntartása. Egészében itt sem látunk valós esélyt a nagy áttörésre. Ha pedig fenti vázlatos összegzésünk nem teljesen hamis, akkor nehéz megérteni: az egyszerű feltevéseken és leegyszerűsítve használt ökonometriai technikákon túl mi is indokolhatja a kormányzati intézmények derűlátását, a következő 5-7 évre egyre bátrabban a 4, majd az 5%-ot közelítő növekedési várakozásokat. Az persze nem kétséges, hogy – mint láttuk – nagyobb tortából többeknek jutna, és „sok az éhes száj”, sok területen – lenne – sürgető az elmúlt időszakok mulasztásainak pótlása, a vasúti sínektől az egészségügyön át a területfejlesztésig (és természetesen az oktatásig) bezárólag.

Opportunities: a lehetőségek/kiutak

Az üzleti tudomány alkalmazott, így nem engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy megálljon a nehézségek számbavételénél (pedig már a közgazdaság-tudomány elméleti ágában is ez az elegáns). Terápiánkat a fenti diagnózisra építhetjük csak, amiből egyenesen következik, hogy nem lehet könnyű, gyors és fájdalommentes megoldásokat ajánlani, különösen pedig nem lehet a választási verseny szempontjai szerint előadható „tuti tippekkel” előállni. Ha a bajok gyökere szerkezeti és intézményi, akkor voltaképp csak annyit tudhatunk, hogy a könnyű pénz politikájával – jöjjön az a jegybanktól vagy az államháztartásból – biztosan nem jutunk eredményre. Erre int az EU országainak tapasztalata is, ahol a 2012–16 közötti párhuzamos monetáris és fiskális lazítás nem vezetett a növekedés gyorsulásához. Ellenkezőleg: ahol van érdemi növekedés – Luxemburgtól Lettorszáig – ott bizony a költségvetési ortodoxia érvényesült. A lényeg azonban nem ez, hanem hogy a közpolitika nem állt meg e kézenfekvő megállapításoknál, inkább sokkal átfogóbb, rendszerjellegű és az innovációt is segítő megoldásokkal élt.⁹

Magyarországon sokat beszélünk, de annál kevesebbet teszünk a tudásalapú társadalom és az élethosszig tartó tanulás ügyében. Kiinduló pontnak kellene tehát tekintenünk azt, hogy az oktatás – ezen belül különösen a közoktatás – részesedése a közkiadásokból még átmenetileg sem csökkenhet, hanem növekednie kellene. Ez az elmúlt évek irányzatának gyors, tudatos és intézményesített visszafordítását igényli. Magyarország sosem lesz versenyképes mondjuk Kínával és Indiával a munka költségei és az energiaárak, valamint a környezeti szabályozás engedékenysége terén. Következésképp axiómaként kell kezelni azt, hogy – a hangzatos tévhitekkel szemben – nem alapozhatunk betanított munkára és tömegtermelésre. A minőségi munka végzésére csak teljes és ép személyiség képes, akit jó esetben a szülői házban, a bölcsődében kell elkezdni képezni, de az egye-

⁸ Forrás: KSH via portfolio, 2016. júl. 12., utoljára letöltve: 2016. nov. 28.

⁹ Kitérnő és újszerű áttekintést ad e kérdésről Kovács (2015) nemrég megjelent monográfiája, így ezt itt nem taglaljuk.

tem elvégzésével még nem tehet pontot a folyamat végére. Márpedig Magyarország akkor szűnik meg olcsó bérű versenytárs lenni, ha a foglalkoztatottak tudása és az általuk kezelt technológia együttese kellően magas termelékenységű szintet biztosít a tevékenységek teljes sorában (végső fokon még a közgazdaságban is).¹⁰ Az oktatásban ezért korlátozni szükséges a mennyiségi szempont kizárólagosságát, lehetővé kell tenni a nem állami szereplők erőteljes jelenlétét, és ösztönözni érdemes a magánszférával való kapcsolatokat, valamint azt, hogy a minőségi oktatást minden szinten megfizessék.

Hasonlóan fontos – mindenki által elismert – feladat az intézményi vagy strukturális –, vagyis több ágazatot átfogó, egymással egybehangolt – reform, amire lassan két évtizede nem volt példa. Különös ellentmondás, hogy a meggyőző törvényhozási fölényvel bíró, szétfördézett ellenzéke által nem szorongatott kormány meg sem kísérelt ilyesmit. Mi több, e sorok szerzője nem is tud efféle törekvésekről, kormányzati szintű műhelymunkáiról.

Hasonlóképp fontos lenne a kutatás-fejlesztést a kiadási szerkezetben is ellenőrizhetően kiemelt területté tenni. Bizonyos területeken – különösen – de nem kizárólag – a műszaki, az orvosi és a természettudományi területeken – el se lehet indítani a kutatást bizonyos szintű ráfordítások (anyagok, adatok, kisegítő személyzet) nélkül. Mi több, az adatforrásokhoz való gyenge hozzáférést a világháló és a szabad hozzáférés gyakorlatának terjedése a gazdaság- és bölcsészeti tudományokban részben kiegyenlítheti, de a műszaki, élet- és természettudományi területeken nem. Egyebek mellett azért, mert a szellemi tulajdon védelme igen szigorú, minden egyes kutatási lépésre, eredményre, molekulára vonatkozóan számon kért, vagyis nem lehet előpublikációkkal és munkaközi anyagokkal áthidalni a kiadók zárt felhasználási gyakorlatát.

Különösen fontos lenne a cégek által K+F-re fordított összegek növelése, mert ezek megrtérülése nagyobb. Hasonlóképp fontos lenne a valódi adományt jelentő alapítványi finanszírozás feltételeinek lényeges könnyítése (az adóalapból való leírhatóságra gondolok), mert ez lendíthetné föl a „haszontalan” alapkutatások és társadalomtudományi tan-székek finanszírozását. Érdemes földézni, hogy a világ pénzügyi válságából megerősödve kikerült országok mindegyike – így Svédország, Dél-Korea, az Egyesült Államok – kimondottan növelték vállalati és állami K+F kiadásait a visszaesés idején is. Azok, akiknél e terület megszorítása bizonyult a legkönnyebbnek (az oktatással együtt), mint Oroszország, Kína vagy Brazília, ma inkább a rossz hírek forrásaiként szerepelnek a hírekben.

Bizonyára lehet javítani a kormányzás minőségén – vállalati és nemzetgazdasági szinten egyaránt – ha a vezetés nem naponta változó, többnyire egyszerűen mérhető mennyiségi célt tűz maga elé, hanem kellő türelemmel követi a stratégiai menedzsment felismeréseit, és bízik a hosszabb távú eredményekben. Az állandósult válságkezelés, a szüntelen választási hevület nem jó tanácsadó, nem ad módot a versengő lehetőségek szembeállítására, a költségek és hasznok egybevetésére, a bonyolultabb összefüggések megértésére és figyelembe vételére. A szabályalapú gazdaságpolitika alkalmazása korlátozza ugyan a döntések formáját és jellegét, de tartalmát semmiképp se. E gyakorlatban a hitelesség javulása a kormányzat és a kül- és belpiaci szereplők közti kapcsolat javulása révén kevésbé aktivista és a távlatokra jobban figyelő vezetési kultúrát tesz lehetővé. Ennek révén erősödhetne a közbizalom, ami az elmúlt években – számos felmérés szerint – erőteljesen

¹⁰ Rosta (2012) könyve részletezi e kérdéseket, amit azóta újabb írásaiban is taglalt.

csökkent és maga vált kiváltójává annak, hogy a kormányzat „ott van minden kilométerkőnél”.

Végül építeni lehet – az ország kedvező földrajzi és biztonságpolitikai helyzete mellett – a fenti területeken megvalósuló tartós javulás hatására a részterületek közt megjavuló összjátékra, a szinergiára. Ismert, hogy a komplex rendszerekben az egyes hatások gyakorta összeadódnak, és nagyobbak lehetnek, mint a részek együttese. Épp ilyesmire láttunk példákat a sikeres országokban, Lengyelországtól Észtországon át Ausztráliáig. Természetesen a javítható területek és a javaslatok vég nélkül folytathatók lennének, ehelyett csak a legszűkebb kör megemlítésére vállalkozhattunk.

Threats: azaz veszélyforrások és kockázatok

Ebben a részben – ugyancsak a teljesség igénye nélkül – a legfontosabb külső- és belső veszélyforrásokra hívjuk föl a figyelmet. Erre azért van szükség, mert a leg gondosabb tervezés és a legsikerültebb végrehajtás mellett is – különösen komplex rendszerekben, mint amilyen a nemzetgazdaság – nagy a valószínűsége annak, hogy a végeredmény egész más lesz az előre jelzethez képest. (Colander & Kupers 2014) Figyeljünk fel arra, hogy a fentebb idézett művet a világ vezető – és ma is alapvetően zárt – gazdaságára vonatkozóan fogalmazták meg. Kézenfekvő tehát, hogy kis nyitott gazdaságban – ahol még az összkeresletet sem lehet kalibrálni, csak nagy bizonytalansággal – ezek az összefüggések még erősebben érvényesülnek.

Elsőként a világpolitika nagy és növekvő számú bizonytalanságáról, a szaporodó – és egyre inkább irreguláris formájú – fegyveres akciókról és azok terjedéséről kell szólnunk. Kézenfekvő, hogy ha a Föld jelentős számú bukott államot ismer, amelyek száma nöftön nő – Afganisztántól Iránon át Líbiáig – akkor értelmét veszítette az 1989 utáni negyed századot jellemző naiv bizakodás abban, hogy a demokrácia és a piac valahogy úgyis el fog terjedni. Egészen konkrét veszélyforrás számunkra a posztszovjet térség és a Földközi-tenger medencéjének destabilizálódása, az amerikai és a német vezető szerep lanyhulása, az új stratégiák körvonalatlansága, mind a NATO, mind az EU vonatkozásában. A Brexitet követően bizonyára az egész uniós építmény újragondolása és átalakítása indul meg (az előmunkák már folynak), és ennek egy egészen más közös kül- és biztonságpolitika lehet majd az eredménye.

Másodikként a világgazdaság bizonytalanságait említhetjük. A tartósan alacsony kamat és magas adósság – vállalati és közadósság – kettőse előbb-utóbb kiigazításhoz/váltsághoz vezet. Az amerikai kamatemelés kiszivattyúzza a jelenleg a feltörekvő piacokon – így Magyarországon – befektetett forrásokat, hisz a biztonság, a hozam és az árfolyamnyereség egymást erősítően hat majd.

Ukrajna és a délszláv térség aligha lesz a béke szigete a következő időszakban, és számolni kell azzal, hogy az EU-ban a lassú növekedés megerősíti a kormányzati feladatokra mit sem adó populista mozgalmakat. Ezek lehetnek baloldaliak, mint az olasz Öt Csillag, vagy szélsőjobbosok, mint a francia Nemzeti Front. Az igazi veszély forrása az, hogy a megállapodott, mérsékelt erők előbb szóban, majd a gyakorlatban is eme – sokszor vonalon kívülinek tekintett – mozgalmak céljai és törekvései eszközévé váltak. Az unióból történt brit kiválás e lehetőségnek kitűnő példája, hisz a nyíltan kilépéspárti UKIP ma is egyetlen képviselővel rendelkezik a brit törvényhozásban.

A tetszés szerint folytatható külső veszélyeket érdemes a belsővel is kiegészíteni. Mint láttuk, a magyar gazdasági növekedés trendértéke és potenciálja egyaránt a 1,5%-os tartományba került, és nem látni olyan tényezőket, aminek hatásáról onnan „magától”, vagyis átfogó, strukturális reformok nélkül kimozdulna. Mi több, mint láttuk, ez a világgazdasági egybevetésben nem épp lenyűgöző teljesítmény is számos kedvező tényező szerencsés egybeesésével volt összhangba hozható. Ezek közé sorolandó a tartósan negatív nemzetközi hitelkamatláb, ide tartozott a 2012–16 közt igen bőségesen érkező uniós forrás, ide tartozik a magyar gazdaságot korábban nem jellemző, a GDP 3%-át is elérő egyoldalú hazautalások megjelenése a 2011-et követő időszakban.

Mai ismereteink szerint nem kétséges, hogy az EU-ból érkező pénzek összege és különösen ütemezése nem ad alkalmat a korábbi évek szerinti felfutásra. Az sem valószínű, hogy a hazautalások jelentősen megnövekednének, vagy hogy külföldi közvetlen befektetők nagyvonalú adókedvezmények nélkül, lökészerűen jelennének meg nálunk, mint az 1990–2002 közt volt. Elvileg lehetséges lenne a beruházási ráta megemlése, ennek azonban politikai realitása nincsen, hisz minden kormányra jutásban reálisan reménykedő erő az életszínvonal növekedését, a bérfelzárkóztatást, a korábbi jövedelmi lemaradások orvoslását tűzte zászlójára, s ez a 2022-es választáson sem lesz másképp. De még ha a beruházások összege meg is nőne az elmélet – no meg a kínai és az orosz tapasztalat – arra int: rossz forráselosztási rendszer mellett, csökevényes és vergődő bankok és tőzsde mellett ez sem sokáig segít.

A többi növekedési tényezőnél is kirajzolódnak a korlátok. Innoválni nem lehet egy két év költsége alapján, különösen nem bizonytalan környezetben, hisz az újítás mindig kockázatos, felborítja a korábbi rendet (csak a költség biztos, a haszon nem). Maradna a munka, mint a föllendülés tényezője, a sokszor idézett magyar szürkeállomány.

Ezzel kapcsolatban először visszaidézzük, hogy a magyar oktatás kibocsátása és a piaci igények közt jelentős a szakadék, annak ellenére, hogy a felnőttképzés és a munkahelyi oktatás számos formája, valamint a külföldi munka és a tömegessé vált gyakornoki rendszer mindezen sokat segít. Gyakorló oktatóként sem kétséges, hogy az évek óta alulf finanszírozott közoktatás és az eltömegesedett felsőoktatás minősége évről-évre romlik, a diákolimpiai győzelmek csak a számok és tények iránt kevésbé fogékonyak előtt fedhetik el a szomorú valóságot. Ez a PISA felmérésekben és minden egyéb – pl. OECD – felmérésben is egyértelműen megjelenik. Külön gondot okoz az, hogy külföldre egyfelől a legjobbak, másfelől a leginkább vállalkozó szelleműek mennek el, vagyis azok a munkavállalók, akik a növekedés motorjai lennének, különösen schumpeteri értelemben, vagyis vállalkozóként és újítóként.

Elvileg az állami befektetéspolitika és – ösztönzés lendületet adhatna a föllendülésnek. Gyakorlatilag azonban a közszféra beruházásai – bizonyos fokig elkerülhetetlenül – nem gazdasági célokot követnek, vagyis megtérülésük kérdéses. Fontos az energiabiztonság, fontos a bankrendszer feltőkésítése, a fizikai infrastruktúra kiépítése. Ám e területeket – az összehasonlító gazdaságtanban sokféleképp igazolt módon – épp azért szokás a köz kezébe adni, mert a magánosok számára hosszú távon sem biztos, hogy megéri. Ahogy korábban a vasúti közlekedés, manapság a tudományos kutatás vagy az óvodai oktatás meg a környezet védelme is olyan terület, amit aligha lehet a megtérülési ráták függvényében ésszerűen fejleszteni.

Mindezt úgy is értelmezhetjük, hogy a magyar gazdaság az elmúlt évtizedben a fejlődéstan egyik új fogalmaként meg- és felismert közepes fejlettség csapdájában leledzik

(Eichengreen, Park & Shin 2014). Ez azt jelenti, hogy az egy időben lendületesen fejlődő országok a 15-16 ezer dolláros egy főre jutó jövedelmi szintet elérve kimerítették a növekedés könnyen mozgósítható tartalékait, mint a főntebb vázoltak is. Az elakadás – ami a legtöbb mai fejlett ország gazdaságtörténetében is megjelent – azzal függ össze, hogy a politika a gyors megoldásokra összpontosít, és a kevésbé látványos, de utóbb pótolhatatlanná váló elemeket elhanyagolja. Ilyen az intézményfejlesztés, aminek rövid távon aligha van hozadéka. Ilyen az oktatás, különösen a „haszontalanságokat” oktató közép- és felsőfokú, ezen belül a humán és társadalomismereti oktatás. Ilyen a K+F, ami – a hadiiparon kívül – főleg luxusnak tűnhet, és ilyen a kormányzás minősége, kiszámíthatósága is. Jól láthatóan e csapdába esett India kivételével a korábban sokak által példaértékűnek tekintett fejlődő állam a BRICS-ből, konkrétan Brazília, Oroszország, Kína és Dél-Afrika (a sor messze nem teljes).

Kézenfekvőnek tűnik, hogy a politikát uraló rövid távú szemlélet és a tartós növekedéshez szükséges stratégiai orientáció egymás ellentétei. Nem azt jelenti ez, hogy demokráciában ne lehetne sikeres a gazdasági fölzárkózás, de azt igen, hogy a rövid táv uralma, a népszerűségi indexek kritikátlan követése nem ártatlan stílusgyakorlat csupán, hanem a társadalom számára érzékelhető ára van már jelenleg és középtávon is.

Kilátások és dilemmák

Az üzleti tervezésben az a szokás, hogy – különösen hosszabb távú kitekintéseket – legalább három változatban készítenek el. Esetünkben az alapváltozat a változatlan-ságé, hiszen a döntéshozókat – könnyen dokumentálhatóan – a „győztes csapaton ne változtass” elve vezeti. Ekkor az a legvalószínűbb, hogy az olyan – nagy felfordulással és felhördüléssel járó – átfogó változtatásokat, mint amilyen az egészségügy, a területi közigazgatás, az államháztartás vagy épp az oktatás reformja – értve ezen a működési mód alapvető módosítását – mindig túl költségesnek bizonyul majd.

Lehetne bizakodni abban, hogy a külvilág ügyei kedvezőre fordulnak, és majd valahogy az gyakorol szívó hatást a magyar gazdaságra. Az új gazdaságföldrajznak nevezett elmélet ezt kimondottan valószínűsítene, már ha az Európai Unió tekintetében nem a korábban idézett – és 12 ország együttműködésével végzett projektkutatás eredményeit összegző – borúlátás lenne indokolt. Megjegyzendő, hogy más komoly intézetektől sem olvashatunk az EU térség lendületes fellendüléséről szóló előrejelzéseket, vagyis ez az eshetőség alapesetként kizárható.

Megfogalmazhatunk egy borúlátó változatot is, amire a véstartalékképzési tervezés (*contingency planning*) épülhet. Ez nem riasztásra szolgál, hanem valóban a legrosszabbra történő előzetes, alapos és konkrét lépéseket tartalmazó felkészülésre. A borúlátó változatban összeadódhatnak a kedvezőtlen folyamatok és negatív szinergia is kialakulhat, amikor – mint Horvátország és Szlovénia példázza – a visszaesés sem zárható ki. Ennek alapja a beruházások alacsony hatékonysága, a túladóztatás miatt alacsony szintű magán-gazdasági tevékenység, az EU piacok stagnálása miatt beszűkülő külső piac és az amerikai kamatemelés okán jelentősen megráguló forrásköltség, ami csökkenő befektetői étvágygal társul. Ebben a helyzetben az innováció felgyorsulására számítani nem lehet, s a tudásigényes termékek részarányának már ma is megfigyelt csökkenése a kisebb hozzáadott érték szerinti szakosodást valószínűsíti. A forráselosztás és a költségvetési politika hatékonysága egyaránt csekély, amit a külső befektetések és a belső magánvállalkozások

kezdeményezése sem vált ki. A gyenge gazdasági teljesítmény nálunk is teret nyit a bonyolult kérdésekre egyszerű/együgyű válaszokat adó populista irányzatoknak, akiknek az országlása vélhetően tovább súlyosbítja a helyzetet.

Tartós stagnálásközi állapot jöhet létre. Ilyesmit korábban például Olaszországban és Portugáliában, illetve Argentínában már megfigyelhettünk. Ebben a változatban a tőke- és a munka kiáramlása erősödhet, a kormányzás gyenge minősége pedig a hosszú távú növekedési tényezőket alacsony szinten tartja. A vágyak és a valóság, a szónoklatok és a mindennapi tapasztalat közt széles szakadék jön létre, a cinizmus és az elidegenedés/anómia a korábbiaknál is erősebbé válik, ez pedig egyebek mellett a hosszabb távra szóló elköteleződést jelentő reál-tőke-befektetéseket és különösen az innovációkat és a reform-lépéseket is lefékezi. Önmagát erősítő ördögi kör jöhet létre.

Végül természetesen van egy derűlátó, a kibontakozást is tartalmazó forgatókönyvünk. A rendszerváltozás, de a fejlődő világ elmúlt negyedszázada is arra utal, hogy lehetséges a pálya-teremtés, vagyis a korábbi, zsákutcás fejlődési pálya elhagyása és egy kedvezőbb útra történő átállás. A balti államok egy főre jutó jövedelme ma meghaladja az egykori gyarmati központét, pedig Oroszország az, ami nyersanyagbázissal és erőteljes technológiával – például űrtechnológiával is – rendelkezik. Írország egy főre jutó jövedelme másfél évtizede meghaladja Angliáét (54 ezer dollár egy főre szemben az angol 41 ezerrel), Dél-Korea és Tajvan beérte Japánt, és 2015-ben Hongkongban majdnem négyszer akkora az egy főre jutó jövedelem, mint Kínában (56 ezer dollár szemben 14 ezerrel, vásárlóerő-paritáson a Világbank szerint).¹¹ Vagyis: miközben a történelem nyilván számít, de nem dönti el előre és örökre egy nemzet sorsát.

A derűlátó változatot semmiképp se tekintjük szükségszerűnek, eleve elrendeltnek. Ugyanakkor kizártnak sem tarthatjuk, hogy ha olyan – a hosszú távú múlt alapján reménytelennek tetsző – országokban sikerült jobb változatot találni, mint Szlovákia, Észtország vagy Írország, akkor nem zárhatjuk ki eleve és elméleti szinten sem azt, hogy a folyamatok és a szereplők kedvező összjátéka is kialakulhat.

Ez akkor történhetne meg, ha az erős törvényhozási többség megőrzése nem maradna öncél, hanem a gazdaság felzárkóztatása és a fejlődés fősodrába történő bekapcsolódása válna a kiemelt stratégiai céljá. Ez nem rövid távú, és időközi választásokon meg közvélemény-kutatásokban sosem lesz nyerő. Ugyanakkor a főntebbi példák arra utalnak, hogy efféle fordulatot demokratikus, parlamentáris keretek között végre lehet vinni, sőt ebben a keretben válnak igazán fönnttarthatóvá az egyik kormány által megkezdett átalakítások a másik kormány időszakában is.

A legegyszerűbb lépés a kormányzat szabálykövető magatartásának kialakítása és ezáltal hitelességének és egyben kiszámíthatóságának növekedése lenne. Az efféle gyakorlat a sokmillió szereplő várakozásainak egybehangelésével jelentős versenyelőnyt jelenthet. Amit ma intézkedések áradatával vélnek elintézhetőnek, szinte magától elrendeződik egy-egy jól működő alrendszer mindennapjaiban. Vélhetőleg nem szükséges kormányfői szinten dönteni a balettkar vezetéséről vagy éppen a legversenyképesebb cégek kilétéről.

A második lépés lehetne a közkiadások mértékének évi minimum 1-1,5%-os csökkentése a GDP arányában. Ez értelemszerűen csak feladatcsökkentéssel együtt értelmezhető, viszont megnöveli a gazdaságban hagyható pénz összegét. Innen lesz fejlesztésre és sok másra is. Az állami kiadások közt a szigorúan másra át nem háríthatókat célszerű

¹¹ Data/worldbank/org., Letöltve 2016.09.30.

kiemelni, amilyen a már említett humán infrastruktúra vagy a környezetvédelem. Ez a jelenleg évről-évre erősödő közvetlen gazdasági szerepvállalás megfordítását követelné meg. Nincs előírányozva, de ettől még lehetséges/lenne.

A következő lépés lehetne az oktatás egészének feltőkésítése és ezzel egybehangolt reformja a főntebb már vázoltak szerint, a bölcsődétől a felnőtt-továbbképzésig és a doktori programokig bezárólag, a minőség szempontjainak előtérbe helyezésével.¹²

Ezt követhetné az egészségügy, a közigazgatás, valamint a vidékfejlesztés átfogó reformja. Mindezekhez – a véletlenszerű ötletelésen messze túlmutató – több éves műhelymunka szükséges, amit társadalmi vita majd fokozatos bevezetés követhetne. Mivel e területekben erős a szakmaiság és kevésbé közvetlen a politikai-ideológiai vonal, erős kormányzat mindeme területeken próbálkozhatna. Az is igaz, hogy a nemzetközi tapasztalat szerint egy kormányzati ciklus egy nagy reform végbevitelére elég. De mára már két évtizede nem találkoztunk nagy léptékű reformokkal.

Látható, hogy a legjobb kimenethez nem szükségesek elképzelhetetlen erőfeszítések és források. Az is ismert – a hazai és a nemzetközi gyakorlatból egyaránt – hogy a reformok hólabdaként szoktak viselkedni, s ha egyszer megindulnak, könnyen áttérjednek más területre is. Ehhez az szükséges, hogy a reform – szakítva a sok évtizedes rossz beidegződéssel – ne a kizsebelés és megnyomorítás szinonimája legyen a társadalom túlnyomó többsége számára.

Az üzleti tervezés ott ér véget, ahol a döntéshozatal megkezdődik. Az elemző annyit tehet, hogy fölvezolja, miért a változatlanlanságot vélelmező változat az alappálya. Úgy tűnik, a döntéshozatal stílusa és légköre jelenleg leginkább a 2024-es olimpiai pályázattal jellemezhető. Ez pedig a 2010–16 közt tapasztalt vonalvezetés egyenes folytatásának is tekinthető, amit egyelőre semmilyen most látható erő vagy körülmény nem képes eltántorítani útjától.

¹² Csaba (2013) cikkben próbáltam meg a magam portája előtt söpörni.

IRODALOM

- COLANDER, D. & KUPERS, R. (2014) *Complexity and the Art of Public Policy: Solving Society's Problems from the Bottom-Up*. Princeton University Press, Princeton, N.J.
- CSABA LÁSZLÓ (2011) A magyar növekedés föltételrendszere. *Magyar Szemle*, vol. 20, No. 5-6, pp. 13–42.
- CSABA LÁSZLÓ (2013) Kérdőjelek a közgazdaságtanban és oktatásában. *Közgazdasági Szemle*, vol. 61, No. 1, pp. 47–63.
- EICHENGREEN, B., PARK, D.H. & SHIN, K.-H. (2014) Growth slowdowns redux. *Japan and the World Economy*, vol. 32, No. 1, pp. 65–84.
- HALMAI PÉTER (2015) Az európai növekedési potenciál eróziója és válsága. *Közgazdasági Szemle*, vol. 62, No. 4, pp. 379–414.
- KOVÁCS OLIVÉR (2015) *Stabilitás és dinamizmus*. Alinea Kiadó, Budapest.
- KÖRÖSSÉNYI ANDRÁS (ed) (2015) *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Osiris Kiadó, Budapest.
- MELLÁR TAMÁS (2014) Makro-egyensúlyi dilemmák. *Köz-Gazdaság*, vol. 9, No. 3, pp. 17–35.
- PALOTAI DÁNIEL & VIRÁG BARNABÁS (2016) *Versenyképesség és növekedés*. MNB Könyvek, 2. kötet, Válasz Könyvkiadó, Budapest.
- ROSTA MIKLÓS (2012) *Innováció, adaptáció, imitáció: az új közszolgálati menedzsment*. Aula Kiadó, Budapest.
- SÁRKÖZY TAMÁS (2014) *Kétharmados túlzáskormányzás*. Park Kiadó, Budapest.
- SEN, A. (2003) *A fejlődés, mint szabadság*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- VOSZKA ÉVA (2015) Államosítások. Magyar fordulat vagy új európai irány? *Külgazdaság*, vol. 59, No. 11-12, pp. 3–22.